

95.
YILINDA

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE
SİYASÎ, SOSYAL VE EKONOMİK HAYAT
(1918-1938)

CİLT I

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ BAŞKANLIĞI

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI

**95. YILINDA
TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE
SİYASÎ, SOSYAL VE
EKONOMİK HAYAT
(1918-1938)**

CİLT – I

Editör: Prof. Dr. Mustafa TURAN

ANKARA-2020

5846 sayılı kanuna göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları
Atatürk Araştırma Merkezi'ne aittir.

95. yılında Türkiye Cumhuriyeti'nde siyasî, sosyal ve ekonomik hayat (1918-1938)/ed.: Mustafa Turan.__ Ankara : AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2020.

1.c.:res.;24cm.__ (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi yayını)

ISBN: 978-975-17-4448-7 (1.c)

ISBN: 978-975-17-4447-0 (1.Tk.)

1. KAMU YÖNETİMİ __TÜRKİYE__ TARİHİ

2. BÜROKRASİ __TÜRKİYE__ TARİHİ

3. TÜRKİYE __SİYASET VE YÖNETİM__ TARİHİ

I.Turan, Mustafa, ed. II.E.a.: Türkiye Cumhuriyeti'nde... III.Seri

351.001

İNCELEYENLER : Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN

KİTAP SATIŞ : **ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ**
Mağaza : Bayındır 1 Sok. Nu: 24/6 Kızılay/ANKARA
Kurum : Ziyabey Cad. Nu: 19 Balgat-Çankaya/ANKARA
Tel: 009 (0312) 285 65 11
Belgegeçer: 009 (0312) 285 65 73
web : <http://www.atam.gov.tr>
e-mağaza : emagaza-atam.ayk.gov.tr

ISBN : 978-975-17-4447-0 (Tk.)
978-975-17-4448-7 (1.c)

İLESAM : 20.06.Y.0150-617

BASKI SAYISI: 1000 Adet

BASKI : Sarıyıldız Ofset Ltd. Şti. (0 312) 395 99 95

TÜRK MİLLİ MÜCADELESİ VE İSTİKLALİ

Mustafa TURAN*

Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918’de imzalanan Mondros Mütarekesi ile I. Dünya Harbi’nden yenik bir devlet olarak çıktı. Son derece ağır hükümleri içeren mütareke, Osmanlı Devleti’nin bağımsız bir devlet olarak hayatta kalmasına imkân tanımadığı gibi mevcut şartlar altında bağımsız yeni bir devletin kurulmasını da bir hayli zora sokmuştu. Mesele sadece I. Dünya Harbi’nin galibi olan devletlerin kazanımları olmaktan öte Yakınçağ’ın başlarından itibaren parçalanmaya ve paylaşılmaya çalışılan Osmanlı Devleti’nin tamamen tasfiyesi meselesi idi. Başka bir ifade ile Batılı devletler, I. Dünya Harbi ile elde ettikleri galibiyet ve imzalattıkları mütareke sayesinde Şark Meselesi’ni¹ diledikleri gibi çözmek isteyeceklerdi.

Mütarekede bazı maddeler o derece müphem kaleme alınmıştı ki Türkiye açısından hiç de müsait olmayacak yorumlara açıktı². Her şeye rağmen Wilson

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, mustafa.turan@hbv.edu.tr

- ¹ Avrupa büyük devletlerinin, Osmanlı Devleti’ni iktisadî, siyasî nüfuz ve hükmü altına almak veya sebepler ihdas ederek parçalamak ve Osmanlı idaresinde yaşayan muhtelif milletlerin istiklallerini temin etmek istemelerinden doğan tarihî meselelerin tümüne Şark Meselesi denilmektedir. bk. Cevdet Küçük, “Şark Meselesi Hakkında Önemli Bir Vesika”, **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi**, Ord. Prof. Dr. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı, İstanbul, 1979, s. 607; Balkanlarda baş gösteren milliyetçilik hareketlerinin ve büyük güçlerin çatışan emperyalist emellerinin, Osmanlı Devleti’nin yıkılmasına yol açmadan tatmin edilmesi veya eğer bu yıkılış kaçınılmaz ise Osmanlı Devleti’ni Avrupa’daki güç dengelerini alt üst etmeden parçalama ve tasfiye etme sorunu “Şark Meselesi” olarak tanımlanmaktaydı. bk. Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İletişim yayını, 3. Baskı, İstanbul, 1998, s. 62. Şark Meselesi hakkında ayrıca bk. Edouard de Driault, **Şark Mes’esi, Bidayet-i Zuhurundan Zamanımıza Kadar**, (çev. Nafiz) (Yayına hazırlayan. Emine Erdoğan), Ankara, 2003.
- ² Mondros Mütarekesi ve değerlendirmeler için bk. Âli Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütârekelerinin Tarihi**, Ankara, 1948; Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, (çev. Cemal Köprülü), Ankara, 1991, s. 27 vd.; Sabahattin Selek, **İsmet İnönü, Hatıralar**, C. I., Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1985, s. 164; Erik J. Zürcher, **Osmanlı İmparatorluğu’ndan Atatürk Türkiye’sine Bir Ulusun İnşası Jön Türk Mirası**, (çev. Lütfi Yalçın), Ankara, 2015, s. 301 vd.

Prensipleri gereğince Anadolu'da Türklerle meskûn olan yerlerin Türklerin elinde kalacağına güvenilerek mütareke imzalanmıştı. Mütareke ile Osmanlı ordusu terhis edildiği, ordunun elindeki silah ve cephanesi alındığı gibi galip devletler, güvenliklerini tehdit edecek bir durum zuhurunda herhangi bir stratejik noktayı işgal hakkına sahip olacaklardı. Mütarekenin akabinde Anadolu'da işgaller de başlamıştır.

Büyük Harbin uzun yılları boyunca, millet yorgun ve fakir bir haldedir. Bu netameli günlerde (19 Mayıs 1919) 9. Ordu Müfettiş-i Umumisi göreviyle Anadolu'ya geçen Mustafa Kemal Paşa, milli hâkimiyete dayanan kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak fikrinde³ olup “...*milleti hâkim kılmak; hülâsa vatanı kurtarmak*”⁴ sözleriyle Hâkimiyet-i Milliye'nin tesisini vatanı kurtarmakla eş değer görmüştür.

Osmanlı Devleti'nin yıkılmakta olduğu ve devleti ayakta tutmaya yönelik gayretlerin bir sonuç vermediği göz önünde bulundurulursa hâkimiyet-i milliyeye müstenit bir devletin kurulması fikrinin bir anda ortaya çıkmadığı hemen anlaşılabilir. Bu fikir, uzun tarihî bir sürecin ve yaşanan dramatik olayların neticesi olarak ortaya çıktığı gibi Türk milletinin var olmak ve yaşamak iradesini ortaya koyduğu son hamlesi olan Milli Mücadele'nin de asıl gayesi olmuştur. Zira Osmanlı Devleti'nin yıkılış ve Osmanlı toplumunun dağılış sürecini yaşayan ve Milli Mücadele'ye girişen kadro, kozmopolit anlayışlar ve politikalarla zedelenmiş olan milli şuurun canlandırılmasının ancak milli hâkimiyet fikri/inancı ile sağlanabileceğini çok iyi biliyordu. Değişik soy, din, dil, mezhep ve meşrepten gelen tebaanın hayat ve kader birliği inancını ve bu birliği koruma iradesini kazandıracak ortak bir “*mefkûreye*” sahip olamayışı Osmanlı Devleti'nin sonunu getirmişti. Devleti, mevcut haliyle korumak ve devam ettirmek isteyen Osmanlı devlet erkânının takip ettiği siyaset de Türk milletinin, devletin asıl sahibi ve hâkimi olma mevkiini korumak yönünde olmamış, bütün kaynakları hesapsızca tüketilmiş, geriye yarık, yıkık, yaralı, bütün kaleleri, tersaneleri düşmana açık bir ana vatan kalmıştır⁵.

³ Kemal Atatürk, **Nutuk, (1919-1927)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1989, s. 1 vd.

⁴ Bekir Tünay, “Mustafa Kemal ve İttihat ve Terakki”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. I, S. 1, (Kasım, 1984), s. 239..

⁵ Muzaffer Özdağ, **Atatürk ve Türk Milliyetçiliği**, (der. Çetin Güney), Ankara, 2003, s. 9

Devletin kurtarılması amacıyla toplum hayatında girişilen teşebbüsler, esasında devlete sahip çıkacak ve onu ayakta tutacak bir “*milletin inşası*” yönündeki çabalardır. Osmanlı münevveri, Avrupa büyük devletlerinin, Osmanlı Devleti’nin iç işlerine sürekli müdahale etmeleri ve milliyetçiliğin Türkler dışında bütün Osmanlı unsurlarını sarması üzerine 19. yüzyılın başlarından itibaren birlikte yaşama projesi olarak ittihad-ı anasır/Osmanlılık fikrini savunmuştur⁶. Osmanlılık fikri sayesinde ülkenin bütünlüğü ve Osmanlı toplumundaki imtizaç sağlanacak; dış müdahalelerden de kurtulmak mümkün olabilecekti.

Esasen bu konuda Osmanlı münevveri hemfikir değildir. Muhtelif milletlere mensup fertlerden oluşan Osmanlı toplumunun “*Osmanlı Milleti*” olarak telâkki edilmesini kabul edilmez bulan Ziya Gökalp, Osmanlı Milleti’nin bir tabiri-i lisaniden ibaret olduğu ve gerçek manada millet olmadığı fikrindedir ve ümmet devrinde de kavimlerin mevcut olduklarını ifade etmektedir. Ziya Gökalp milleti, ortak duygular, ortak mefkûreler etrafında toplanan, dayanışma içinde olan bir zümre olarak tarif etmektedir. Ona göre millî mefkûrenin doğmasıyla hâkimiyet hakkının bizzat kendisinde olduğunu anlayacak olan millet şuurlanmış olacaktır⁷.

1839 Tanzimat ve 1856 Islahat fermanları ile Müslüman ve Hristiyan tebaanın her konuda eşitliği kabul edilerek Osmanlılık kavramı öne çıkarılmış, “millet-i hâkime” olan Müslümanlardan bu imtiyazlı durum alınarak din farkı gözetmeksizin Osmanlı vatandaşlığı kurulmaya çalışılmıştır. 1876’da Meşrutiyet’in ilanı ve Kanun-ı Esasi’nin kabulü, devam eden süreçte 1908’de İkinci Meşrutiyet’in ilanı ve Kanun-ı Esasi’nin yeniden yürürlüğe girmesi ile beklenildiği gibi Osmanlı tebaası arasında imtizaç sağlanamadığı gibi Hristiyanların hamiliğini yapan Avrupalı devletlerin Osmanlı iç işlerine müdahaleleri de giderek artmıştır. Çok geçmeden Bosna-Hersek’in Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından, Trablusgarp’ın İtalya tarafından işgali ile Avrupa-Osmanlı ilişkilerinde düşünen dostluk havası hayal kırıklığına dönüşmüştür⁸. Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere tahayyül edildiği gibi homojen bir toplum (millet) inşa edilemediği gibi büyük Avrupa devletlerinin müdahalelerinin önüne de geçilememiştir.

⁶ Bu konuda geniş bilgi için bk. Fatih Mehmet Sancaktar, **II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Millî Hâkimiyet Düşüncesinin Gelişimi Hüseyin Cahit Yalçın Örneği (1908-1925)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2009, s. 175 vd.

⁷ Ziya Gökalp, **Malta Konferansları**, (Hazırlayan: Fahrettin Kırzioğlu), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1977, s. 55.

⁸ Sancaktar, **a.g.e.**, s.29 vd.

1877-78 Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi)'nin yaraları sarılmadan aralıksız savaşmak zorunda kalan Osmanlı Devleti, peş peşe yenilgilerle Avrupa'dan neredeyse tamamen çekilmiş, Osmanlı toplumu da bir arada yaşamak iradesini kaybetmiştir. Osmanlı Devleti, girdiği savaşlarla uğraşırken Osmanlı toplumunu oluşturan unsurlar bu camiadan ayrılmanın hesabını yapıyorlar ve isyanlar birbirini kovalıyordu. 1911-12 Trablusgarp ve 1912-13 Balkan harpleri göstermiştir ki, "Devlete bağlı olanlar sadece Türklerdi. Onlar da yoksul ve zayıf idiler."⁹ 1914'te I. Dünya Harbi'nde İttifak Devletleri safında savaşa giren Osmanlı Devleti'nin bütün yükü yine yoksul ve biçare Müslüman-Türk'ün omuzlarına yüklenmiştir. Liman Von Sanders, Çanakkale Cephesi'nde savaşan Türkler hakkında şunları söylemektedir:

"...Çoğu yarı çıplak, yarı açtılar. Haftada bir öğün kemikli bir parça et verilebiliyordu. Nebat yağında haşlanmış buğday kırığı yiyorlar, sıhhi vasıflardan mahrum su içiyorlar; taş üzerinde yatıyorlar; güneşe, fırtınalara, soğuğa, yağmura karşı korunmamış siperlerde, çamur ve toz içinde günler geçiriyorlar. Fakat dünyanın bütün vâsıta ve imkânlarına sahip düşmanlarını buldukları zaman aslanlar gibi dövüşüyorlardı. Bu ne gösterişsiz, nümâyişsiz bir yurt sevgisiydi. Arkalarında fakir bir vatan toprağı duran bu insanlar savaş boyunca birer kahramandılar. Ölümüne gülerek giden bir başka millet yoktur. Bu hasletleri sebebiyledir ki, hürriyetlerini en ağır bedelle ödüyorlar; esâret bilmiyorlardı."¹⁰

Bu sözler, I. Dünya Harbi'nde bir milletin, na-müsait şartlarda istiklâl uğruna nasıl savaştığının ve devlete/vatana sahip çıkanların da bu yoksul millet olduğunun ifadesidir.

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya geçtiği zaman elindeki yegâne güç, tükenme noktasına gelmiş olsa da yine Türk milletidir. "*Ben 1919 senesi Mayısı içinde Samsun'a çıktığım gün elimde hiçbir kuvvet yoktu. Yalnız büyük Türk milletinin asaletinden doğan ve benim vicdanımı dolduran yüksek ve manevi bir kuvvet vardı. İşte ben bu millî kuvvete, bu Türk milletine güvenerek yola çıktım.*" diyen Mustafa Kemal Paşa¹¹, artık millî iradeye dayanarak millî bir devlet kurmaya çalışacaktır.

⁹ Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, İstanbul, 1980, s. 48.

¹⁰ Mehmet Tütüncü, "Çanakkale Muharebelerinin Osmanlı Devleti ve Dış Dünya Bakımından Sonuçları", **Millî Kültür**, S. 82, (Mart, 1991), s. 17

¹¹ Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Ankara, 1984, s.1.

Samsun'dan Amasya'ya geçen Mustafa Kemal Paşa, 21/22 Haziran 1919 tarihinde Amasya Tamimi'ni yayımlamıştır. Tamimde “İstiklâlin yine milletin azim ve kararıyla kurtarılacağı” ifade edilmek suretiyle Milli Mücadele'nin “Millî İrâde”, “Millî Hâkimiyet” ve “Millî İstiklal” esasına dayanacağı ilân edilmiş oluyordu. Bu itibarla Amasya Tamimi bir bağımsızlık beyannamesidir. Amasya Tamimi'nde ayrıca her türlü tesir ve kontrolden uzak millî bir heyetin varlığının zaruri olduğu ifade edilmiş ve Sivas'ta millî bir kongrenin acele toplanması kararlaştırılmıştır.

Sivas'a geçmeden Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin toplayacağı Erzurum Kongresi'ne katılan Mustafa Kemal Paşa, kongrenin açılışında yaptığı konuşmasında, “ *İstiklâl uğrunda namus ve şehâmetiyle dövüşen milletimiz, 30 Ekim 1918'de imzalanan mütarekenâme ile silahını bıraktı.*” derken I. Dünya Savaşı'ndaki mücadelenin “İstiklâl uğrunda” yapıldığını açıkça belirtmektedir ki, bu tespit, İstiklâl Harbi'nin ne zaman başladığı hususuna açıklık getirdiği gibi bu tarihten sonra sürdürülecek olan mücadelenin de amacını ortaya koymaktadır. Aynı konuşmasında Mustafa Kemal Paşa, Payitahtın İtilaf Devletlerince işgal edildiğini, gün geçtikçe artan bir şiddetle millî gururun tecavüze uğradığını, Osmanlı tebaasından olan Rum ve Ermeni unsurların, gördükleri teşvik ve yardımlarla millî namusu yaralayacak taşkınlıklara başlayarak küstahça kanlı tecavüzlere koyulduklarını ve merkezî hükümetin acziyetinden dolayı cüretlerinin arttığını belirttikten sonra “...*reva görülen bu haksızlıklardan müteessir olan millî vicdanın uyanarak Müdâfaa-i Hukuk-ı Milliye, Muhâfaza-i Hukuk-ı Milliye, Müdâfaa-i Vatan ve Redd-i İlhak gibi adlarla aynı mukaddesatın temini için tebarüz eden millî akımın bütün vatana yayıldığını ve bu celâdet ruhun mübarek vatan ve milletin mukaddesatını kurtaracağını ve son sözü söyleyeceğini*” ifade etmiştir¹².

Erzurum'da toplanan kongrede (23 Temmuz-7 Ağustos 1919) Amasya Tamimi'nde belirtilen esaslar üzerinden bazı kararlar alınmıştır. Kongre'de millî sınırlar içinde vatanın bir bütün olduğu belirtildikten sonra “Kuvâ-yı Milliye'yi âmil ve İrade-i Milliye'yi hâkim kılmak” esas kabul edilmiş, “Her türlü yabancı işgal ve müdahalesine karşı Osmanlı Devleti'nin dağılması halinde milletin birlikte müdafaa ve mukavemet edeceği” ifade edilmiştir.

¹² **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, (1919-1938)**, C. I-III, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara, 1981, s. 3-4.

Osmanlı Devleti'nde Hristiyan unsurlara verilen imtiyazlar/kapitülasyonlar iktisadî, siyasî, içtimaî dengeyi bozmuş, devletin yıkılmasında çok önemli hukukî gerekçe olmuş, istismar edilmiş ve kaldırılamamışlardı. Millî bir devlette herhangi bir gruba, toplum ya da topluluğa imtiyaz verilemezdi. Bu sebeple kongrede alınan "Hristiyan unsurlara siyasî hâkimiyetimizi ve sosyal dengemizi bozucu imtiyazlar verilemez." kararı ile kurulacak olan yeni devlette artık Hristiyan unsurların imtiyazlı konumlarının olmayacağı ifade edilmiştir. Yine "büyük bir devletin himayesinde sözde bağımsız bir devletin kurulması ve yaşaması" olarak tanımlanabilecek olan "mandaterlik" millî istiklal ile asla bağdaşmayan sömürge veya yarı sömürge yönetimi idi. Kongre'de "Manda ve himaye kabul olunamaz." kararı ile yeni devletin, büyük bir devletin himayesinde kurulması ve yaşaması da reddedilmiştir.

Erzurum Kongresi'nde alınan bu kararların hayata geçirilebilmesi için millî bir heyetin kurulması ve zaman kaybetmeden millî meclisin toplanması gerekmektedir ki, kongrede "*Vatanın ve istiklalin muhafaza ve teminine İstanbul'daki Hükümet muktedir olmadığı takdirde maksadın temini için geçici bir hükümet teşekkül edecektir. Bu hükümet milli kongrece seçilecektir. Kongre toplanmış değil ise bu seçimi Heyet-i Temsiliye yapacaktır.*" kararı alınmış, "Millî Meclis'in derhal toplanmasına çalışılacağı" ifade edilmiştir. Erzurum Kongresi'nden sonra 4 Eylül 1919 günü toplanan Sivas Kongresi'nde de bu kararlar kabul edilmiştir.

Erzurum ve Sivas kongrelerinde millî meclisin derhal toplanması gerektiği ifade edilmişse de nerede toplanması gerektiği üzerinde bir görüş belirtilmemiştir. Millî meclis olarak telakki edilen Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'un işgal altında bulunması sebebiyle millî kararlar almasına ve bağımsız olarak yasama görevini yerine getirmesine imkân olmadığı açıktır. Bununla birlikte İstanbul'da bulunan meclisin reddedilmesi gibi bir yol da takip edilmemiştir¹³. Öncelikle meclisin İstanbul dışında bir yerde toplanmasına çalışılacaktır. Bu başarılmaz ise işgal

¹³ Meclis-i Mebusan'ın nerede toplanacağı hususu tartışılırken Mustafa Kemal Paşa 1 Kasım 1919 tarihinde İstanbul teşkilâtına gönderdiği yazıda Meclis-i Mebusan var iken ayrıca bir Kuvâ-yı Milliye'nin faaliyette bulunmasının memleket için zararlı olacağını; ancak İstanbul'da toplanan mecliste mebusların memleket aleyhindeki bir kararı tasdik etmeleri halinde taşradaki Kuvâ-yı Milliye'nin bunu tanımayacağını ve bu suretle milletin kendi vekillerine karşı isyan etmiş gibi garip ve mantıksız bir durum ortaya çıkacağını, vatanın kurtuluşunun ancak meşru bir tarzda olacağını ifade etmiştir. bk. Kemal Atatürk, **Nutuk-Vesikalar**, C. III, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yay., İstanbul, 1960, s. 1135

altında da olsa Meclis-i Mebusan'ı toplamak suretiyle millî kararların alınmasının sağlanabileceği düşünülmüştür. Açılacak olan mecliste Millî Hareket'e destek olacak bir grubun bulunmasına son derece önem veren Mustafa Kemal Paşa, yeterli çoğunluk sağlanabilir ise bu meclis Osmanlı Meclisi görünüşünden çıkacak, Millî Hareket'in ve Anadolu'nun meclisi olacaktı. Bu suretle Mustafa Kemal Paşa Meclis'e hâkim olacağını ve istediği kararları alırdabileceğini ümit ediyordu¹⁴.

Meclisin toplanması meselesi, Ali Rıza Paşa Hükümeti temsilcisi Salih Paşa ile 20-22 Ekim 1919'da Amasya'da yapılan toplantıda da görüşülmüştür. Amasya Mülakatı olarak tarihe geçen bu görüşmede Heyet-i Temsiliye'nin, Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da toplanmasının doğru olmayacağı, mebusların görevlerini hakkı ile yerine getiremeyecekleri görüşünde olduğu ifade edilmiş ve barışın sağlanmasına kadar geçici olarak Meclis-i Mebusan'ın Anadolu'da ve İstanbul Hükümeti'nin uygun göreceği emin bir yerde toplanmasının uygun olacağı söylenmiştir¹⁵. Bu görüş İstanbul Hükümeti'nce kabul görmemiş¹⁶ ve “geleceği şüpheli olan İstanbul, geleceği malum ve güvenilir bir yerden kurtarılabilir.” görüşünde olan Mustafa Kemal Paşa'nın¹⁷ bir süre daha beklemesi gerekmiştir.

27 Aralık 1919 tarihinde Ankara'ya gelen Mustafa Kemal Paşa, Meclis-i Mebusan'da bir grup oluşturmak suretiyle millî kararların alınmasını, en azından memleket aleyhinde bir kararın engellenmesini düşünmüştür. Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya geçtikten sonra gerçekleştirilen faaliyetlerin büyüklüğünü ve

¹⁴ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. III, MEB Yay., İstanbul, 1991, s.17.

¹⁵ **Nutuk**, s. 169; Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C. II, TTK Yay., Ankara, 1988, s. 422; Protokolde yazılmamakla birlikte Millî Meclis'in Bursa'da toplanması da söz konusu yapılmıştır. bk. Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, C. II, İstanbul, 1987, s. 317.

¹⁶ Atatürk Nutuk'ta Meclis'in İstanbul'da toplanmasının doğru olmadığını Salih Paşa'nın da kabul ve tasdik ettiğini; ancak bunun şahsi görüşü olduğunu; kabine adına şimdiden söz veremeyeceğini; kabine üyelerini bu görüşe inandırmak için elinden geleni yapacağına söz verdiğini, başaramadığı takdirde kabineden çekileceğini söylediğini ve bu konuda başarı sağlayamadığını belirtmektedir. bk. **Nutuk**, s. 171; Kabinede yer alan bazı nazırlar (Harbiye Nazırı Cemal Paşa gibi) meclisin İstanbul'da toplanma işini hükümet merkezinin başka bir yere nakli gibi kabul ediyor, bu yüzden bazı iç olayların çıkabileceğini ve neticede ülkenin tehlikeye düşebileceğini düşünüyorlardı. bk. Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. II, MEB Yay., İstanbul, 1991, s.165-166. **Nutuk-Vesikalar III**, s. 1134-1136.

¹⁷ **Nutuk-Vesikalar III**, s. 1134-1136.

Türkiye'nin geleceğinin Erzurum ve Sivas kongrelerinde alınan kararlar üstüne kurulması gerektiğini anlatabilmek için 29 Aralık 1919 tarihinde meclise katılacak olan mebusların İstanbul'a gitmeden önce 5 Ocak 1920 tarihinden itibaren Ankara'ya gelmelerini istemiştir¹⁸. Bu gelişmelerden sonra 12 Ocak 1920 tarihinde İstanbul'da Meclis-i Mebusan açılmış, birtakım olumsuzluklara rağmen mecliste Felah-ı Vatan Grubu kurulabilmiştir.

Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda 28 Ocak 1920 tarihli gizli oturumda milli devletin esaslarını belirleyen hukukî bir metin olarak Misak-ı Milli (Ahd-ı Peyman) kabul edilmiş ve 17 Şubat 1920 tarihinde de Türk ve dünya kamuoyuna duyurulmuştur. Amasya Tamimi ile Erzurum ve Sivas kongrelerinde alınan kararlar temelinde ve aynı fikriyat ile şekillenen Misak-ı Milli'nin¹⁹, Milli Mücadele'nin siyaseten ve hukuken savunulmasında ve başarıya ulaşmasında önemli bir yeri olacaktır.

¹⁸ **Nutuk-Vesikalar III**, s. 1166-1167; Harbiye Nazırı Cemal Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği 31 Aralık 1919 tarihli mektubuna mebusların seçiminde hiçbir surette müdahale olmadığı kanaatinin her yerde hâsıl olduğunu, ancak taşra mebuslarının İstanbul'a gelmeden önce Ankara'da özel bir toplantı yapacakları haberinin seçimlerin her türlü müdahaleden uzak kaldığı hakkındaki iyi kanaati tamamen ortadan kaldıracığını ifade ile mebusların toplu bir manzara göstermemelerinin sağlanması ve kendilerine yapılacak açıklamaların dikkati çekmeyecek şekilde gerçekleştirilmesini rica etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın mektubuna verdiği uzunca cevabında mebusların, meclisin toplanmasından önce Ankara'ya gelmelerinin, memleketin kurtuluşu uğrunda aynı kanaatte olan mebusların mecliste birlikte çalışmalarını sağlamaya yönelik olduğunu, mecliste milliyetperver bir grubun teşekkülü mecburiyetinin unutulmaması gerektiğini, bu zaruretten meclisin İstanbul'da toplanması yüzünden olduğunu ifade etmiştir. Devamında Ankara'ya gelenlerle fikir alışverişinde bulunmak suretiyle çoğunluğu sağlayan bir grubun milleti temsil etmesinin önemli görüldüğü, aksi takdirde Meclis-i Mebusan'ın yabancılar gözünde milleti temsil edemeyeceği belirtilmiştir. bk. **Kansu-II**, s. 517 vd.

¹⁹ Mustafa Kemal Paşa başkanlığında, Ankara'da toplanan Heyet-i Temsiliye'nin yaptığı görüşmeler sonunda Türk istiklâlinin esaslarını tanzim eden bir metin hazırlanmış, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Heyet-i Temsiliye üyeleri tarafından imzalanmıştır. Hazırlanan metin daha sonra son Osmanlı Meclisi'ne Trabzon mebusu olarak seçilen Hüsrev Bey'e verilmiş, O da bunu, mecliste Misak-ı Milli'yi hazırlamakla görevlendirilen komisyona ulaştırmıştır. Meclise intikal eden bu metin, çok az bir değişiklik yaparak kabul edilmiştir. Meclis-i Mebusan'da kabul edilen Misak-ı Milli metnine esas olan metnin Heyet-i Temsiliye tarafından hazırlan metin olup olmadığı tartışılmıştır. Atatürk'ün "Erzurum ve Sivas Kongrelerinde tespit olunan esaslar son İstanbul Meclis-i Mebusanı'nca kabul ve teyit olunup Misak-ı Milli namı altında özetlenmiştir." sözlerinden (bk. **Nutuk**, s.369) de ilk Misak-ı Milli metninin, Erzurum ve Sivas kongreleri kararları esasına istinaden Heyet-i Temsiliye'ce hazırlandığı anlaşılmaktadır.

Bir coğrafyanın kimliği, üzerinde yaşayan insan ve kültür unsuruyla mütenasip olup devletlerarası münasebetlerde en önemli hususlardan/iddialardan biri nüfus (kesafeti) meselesi olmaktadır. Osmanlı Devleti gibi bir dünya devletinin tasfiyesi aşamasında demografik yapının hukukî alanda esas alınması da kaçınılmaz olacaktır. Wilson prensipleri de demografik ve kültürel yapı üzerine temellendirilmiştir. Bu itibarla Misak-ı Milli, Wilson prensipleri temelinde hazırlanmıştır. Böyle olmakla birlikte 18 Ocak 1919 tarihinde Paris’te toplanan İtilaf Devletleri temsilcileri oluşturdukları yeni dünya düzeni içerisinde Türklerin nüfus kesafetini dikkate almak istememişlerdir²⁰. Mütareke sonrasında galip devletlerin aldıkları kararlara bakılırsa Anadolu’da bile Türk varlığının kabul edilmediği veya kabul edilmeyeceği açıkça görülmektedir.

Misak-ı Milli’de öncelikle Osmanlı Devleti’nin sınırlarının belirlenmesi hususundaki prensip ortaya konulmuştur. Mütareke sınırları esas alınmış, mütareke sınırları dışında kalan yerlerin (Arap ekseriyetiyle meskûn coğrafya; Elviye-i Selase ve Batı Trakya’nın) geleceği buralarda yaşayan halkın serbestçe vereceği oya/karara bırakılmıştır. Bu ifadelerden ilk bakışta mütareke sınırları dışında kalan yerlerin gözden çıkarıldığı ve buralara hâkimiyetin artık mümkün olmayacağı gibi bir anlam çıkmakta ise de esasen bu ifadeler buralarda yapılacak olan plebisitin Türkiye’nin lehine olacağı kanaatinin hâkim olduğunu göstermektedir. Yani buralardan vazgeçilmiş değildir. Devamında mütareke sınırları içinde ve dışında kalan din, kültür ve amaç bakımından bir olan, birbirine karşılıklı hürmet ve fedakârlık hisleri taşıyan, gelenekleriyle (hukuk-ı irkiye ve içtimaiyeleriyle) yaşadıkları muhitin şartlarına tamamıyla uyan Osmanlı-İslâm çoğunluğuyla meskûn bulunan kısımlarının tamamının gerçekten ve hükmen hiçbir sebeple ayrılık kabul etmez bir bütün olduğu beyan edilmiştir. Mütareke sınırları içinde ve dışında denilmek suretiyle mütareke dışında kalan yerlerin geleceği, buralarda yaşayan

²⁰ Yunanistan Başbakanı Venizelos’un Paris Konferansı’nda Batı Anadolu’da kesif bir Rum nüfusunun bulunduğu iddiasına delil olmak üzere sunduğu Rum kilisesi tarafından tanzim edilmiş gerçek dışı nüfus istatistiklerini dikkate alırlarken, bölgede Türk nüfusunun Rum nüfustan tartışmasız fazla olduğunu bilmemeleri mümkün değildi. Bu konuda bk. Mustafa Turan, **Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli, 1919-1923)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2014, s. 20 vd.; Yine kurmayı tasarladıkları Ermeni devleti için ileri sürülen iddianın da temeli Ermeni nüfusa dayandırılmaktaydı. Bu konuda bk. Mim Kemal Öke, **Ermeni Sorunu 1914-1923**, TTK Yay., Ankara 1991; Azmi Süslü, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Ankara, 1990; Justin McCarthy, “Osmanlı Ermeni Nüfusu”, **Osmanlı’nın Son Döneminde Ermeniler**, Ankara, 2002.

halklarının oylarına göre belirleneceğinden ana vatanın sınırları muğlak bırakılmış, millî sınırların oylamanın neticesine göre kesinleşeceği ihsas edilmiştir. Mütareke sınırları içinde kalan kitle için tarihî, sosyolojik ve kültürel bir tanımlama yapılırken Osmanlı-İslâm çoğunluğu tabiri de aynı saik ile seçilmiş olmalıdır. Başka bir ifade ile mütareke sınırları dışında kalan yerlerde de bu tanımlamaya uyan kesif bir nüfus vardır.

Misak-ı Milli’de, Payitahtın ve Marmara Denizi’nin güvenliğinin korunması ilkesi saklı kalmak şartıyla Boğazların dünya ticaretine ve ulaşımına açılması konusunda diğer devletlerle birlikte verilecek kararın geçerli olacağı ifade edilmiştir ki, bu karar bağımsız bir devletin hükümranlılığına hanel getirecek bir ifade gibi görünmektedir. Ancak o günkü şartlar içerisinde “politika-güç” değerlendirilmesi yapıldığı takdirde, fiilen işgal altında bulunan bir devletin Boğazlar gibi stratejik bir mevki konusunda tam olarak hükümranel olması zaten düşünülemezdi.

Misak-ı Milli’de azınlıkların hakları ile ilgili olarak “mütekabiliyet” esasını benimsenmiştir. Bu tanımlama Osmanlı Devleti’nde asırlarca Türklerle birlikte yaşamış olan azınlık unsurların yeni devlet içerisindeki yerinin Osmanlı millet sistemindeki gibi olmayacağını göstermektedir. Bu karar aynı zamanda Osmanlı Devleti’nde yaşayan azınlık unsurlar üzerindeki emperyalist hesapların ve siyasî baskıların önüne geçme düşüncesinin bir tezahürüdür.

Misak-ı Milli’de, millî ve ekonomik gelişme şartlarının sağlanması bağımsızlık ilkesine bağlanmış, bu esas varlık ve geleceğin temeli olarak kabul edilmiştir.

Misak-ı Milli’nin Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nda kabul görmesi, müttefik devletleri bir hayli öfkelenmiştir ve İngiltere ile Fransa İstanbul’un resmî işgaline karar vermişlerdir. Zira Misak-ı Milli her ne kadar barışı temin etmek için hazırlanmışsa da aynı zamanda bir savaş kararıdır. Neticede 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul resmen işgal edilmiş ve Meclis-i Mebusan dağıtılmıştır²¹.

Misak-ı Milli, Osmanlı parlamentosunun bir kararı olarak görülse de Milli Mücadele döneminde Osmanlı/İstanbul Hükümeti’nin Misak-ı Milli’nin gerçekleştirilmesi yönünde bir gayreti ve teşebbüsü olmamıştır.

Devlet merkezinin işgali ve Meclis-i Mebusan’ın tatili üzerine Mustafa Kemal Paşa, Ankara’da olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin toplanması için harekete

²¹ Mustafa Turan, “Misak-ı Milli’nin Anlamı ve Tarihi Değeri”, **Yeni Türkiye**, Misak-ı Milli Özel Sayısı, S. 93, (Ocak-Şubat 2017) s. 99 vd..

geçmiş ve Heyet-i Temsiliye adına 19 Mart 1920 tarihinde bir genelge yayımlamıştır. Genelgede, devlet merkezinin İtilâf Devletleri tarafından resmen işgalinin ve Meclis-i Mebusan'ın dağıtılmasının, yasama, yürütme ve yargı işlerinden ibaret olan Kuvâ-yı Milliye-i devleti işlemez hale getirdiğinden bahisle devlet merkezinin korunmasını, milletin istiklâlini ve devletin kurtarılmasını sağlayacak tedbirleri düşünmek ve tatbik etmek üzere millet tarafından olağanüstü yetkileri haiz bir meclisin Ankara'da toplanacağı belirtilmiş ve seçim şartları sıralanmıştır²².

Bu genelgeden sonra seçimler²³ yapılmış ve Ankara'da 23 Nisan 1920 günü Millî Meclis açılmıştır. 24 Nisan günü Mustafa Kemal Paşa yaptığı uzunca konuşmasında “*Milletimizin güçlü ve mesut yaşayabilmesi için devletin tamamen millî bir siyaset takip etmesi gerektiğini, tül-i emeller peşinde koşulmaması ve hakikatler karşısında hayalperest olmak kadar büyük hataya düşülmemesi gerektiğini*” ifade etmiştir²⁴.

Meclis Başkanlığına getirilen Mustafa Kemal Paşa, hükümetin kurulması ile ilgili olarak meclise verdiği önergede millî hâkimiyet temelinde kurulacak olan hükümetin dayanacağı esasları ortaya koymuştur:

- Mecliste yoğunlaşan millî iradenin doğrudan doğruya vatanın mukadderatına el koymuş olduğunu kabul etmek esastır.
- TBMM'nin üstünde bir kuvvet yoktur.
- Padişah ve Halife, baskı ve zorlamadan kurtulduğu zaman meclisin düzenleyeceği kanunî esaslar çerçevesinde durumunu alır.

1921 yılında da Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (Anayasa) kabul edilmiş ve hemen 1. maddesinde “*Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. İdare usulü halkın, mukadderatını bizzat ve fiilen idare etmesi esasına dayanır.*” ifadesi yer almıştır.

²² Nutuk, s. 281.

²³ 19 Mart 1920 tarihli genelgede seçimlerde livaların esas alınacağı ve her livadan beş azanın seçileceği belirtilmiştir. Seçimler sonunda meclise iştirak eden milletvekili sayıları değişkenlik göstermektedir. Savaş şartları ve İstanbul'un işgali, bazı livalarda seçimin yapılamaması, seçildikten sonra istifa eden veya ölen milletvekillerinin bulunması, ulaşımda yaşanan bazı güçlükler gibi sebeplerden dolayı meclisteki milletvekili sayısı sürekli değişmiştir. Bu konuda bk. İhsan Güneş, **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünce Yapısı**, 1920-19123, İş Bankası Yay., İstanbul, 2009

²⁴ Nutuk, s. 292.

Henüz Saltanat kaldırılmamış, Cumhuriyet ilan edilmemiş, devletin adı konmamıştır. 1921 Anayasası'nda Türkiye Devleti tabiri kullanılmıştır. Rejimin adı konmamışsa da millî hâkimiyet prensibi daha Milli Mücadele'nin başlarında resmen kabul edilmiştir. Böylece Milli Mücadele Hareketi, yasama, yürütme ve yargı erklerini uhdesine almış olan Büyük Millet Meclisi sayesinde millî istiklali sağlamak üzere millet adına hareket edebilecektir²⁵.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonraki en önemli gelişme galip devletler tarafından 10 Ağustos 1920 tarihinde Sèvres Antlaşması'nın imzalanması olmuştur. Meclis-i Vükela'da “*Ya İstanbul'da ve milli beşiğimiz olan Anadolu'da hâkim kalmak suretiyle küçük fakat yine bir devlet halinde bulunmak veyahut yapılan teklifi reddederek Osmanlı Devleti'nin hayatına son vermekten başka çare olmadığı*” ifade edilerek 22 Temmuz 1920 tarihinde İstanbul'da toplanan Saltanat Şurası'nda antlaşmanın mecburen imzalanması kararı alınmıştır. Müzakereleri yapan Türk heyetinin amacı Wilson Prensiplerine dayanan âdil bir barışın yapılmasını sağlamaktır²⁶. Ancak bu prensipler hiç de dikkate alınmamış, Sèvres Antlaşması'ndan ayrı olarak İngiltere, Fransa ve İtalya Accord Tripartite adıyla bir anlaşma yaparak Anadolu'daki nüfuz bölgelerini belirlemişlerdir²⁷.

Sèvres Antlaşması'nın birinci maddesinde Osmanlı Devleti'nin, İstanbul ve çevresi ile Anadolu'da küçük bir toprak parçasından ibaret olacağı ifade edilerek sınırlar çizilmiştir. Devamında “*Ancak Osmanlılar, antlaşma hükümlerine saygı göstermezler ve uymazlarsa İstanbul'un da ellerinden alınacaktır.*” ifadesiyle Türklere bırakılan coğrafyanın geleceği muğlak bir şarta bağlanmıştır. Bırakılan bu topraklar üzerinde zaten Türklerin hâkim olmasına müsaade edilmeyeceği müteakip maddelerden de anlaşılmalıdır. Antlaşmanın ikinci maddesinde Boğazların savaş zamanında dahi bütün devletlerin gemilerine açık bulundurulacağı, kendisine mahsus bayrağı ve bütçesi olan bir Avrupa komisyonu tarafından kontrol edileceği ifadesi yer almaktadır.

Türklere bırakılan bu coğrafya dışında kalan Hicaz, bağımsız bir devlet olacak, Osmanlılar Mısır üzerindeki bütün haklarından vazgeçecekler, Suriye, Irak

²⁵ Mustafa Turan, **Siyasi ve Hukuki Açından Milli Mücadele, 30 Ekim 1918-24 Temmuz 1923**, Ankara, 2011, s.72-73.

²⁶ Tahsin Ünal, **1700'den 1958'e Kadar Türk Siyasi Tarihi**, Ankara, 1974, s. 472.

²⁷ N. Fahri Taş, “Mondros Mütarekesi Sonrasında Anadolu'nun Görünümü”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XIII, S. 39, (Kasım, 1997), s. 747.

ve Filistin için alınacak bütün kararları da kabul edeceklerdir. On iki ada İtalyanlara, Akdeniz'deki diğer adalar da Yunanlılara bırakılacaktır.

Van, Erzurum, Bitlis ve Trabzon illerinin bulunduğu alanda bir Ermenistan devleti kurulacak; antlaşmanın uygulanmasına başlandıktan bir yıl sonra Kürtler, Doğu Anadolu'da bağımsız bir kuruluş meydana getirmek isterlerse ve onların bu istekleri, Cemiyet-i Akvam tarafından kabul edilip Osmanlılara tavsiye edilirse Osmanlılar bu tavsiyeyi yerine getireceklerdir. İzmir şehri ile Tire, Ödemiş, Akhisar ve Bergama'yı da içine alan bir bölgedeki Osmanlı hâkimiyeti hakkının icrası Yunanistan'a bırakılacak, yalnız Osmanlı hâkimiyetini işaret olmak üzere İzmir kalelerinden birine Türk bayrağı çekilecektir. Mahalli parlamento, 5 yıl sonra çoğunluk kararıyla İzmir'in Yunanistan'a katılmasını Cemiyet-i Akvam'dan isteyebileceği gibi plebisite de karar verebilecektir.

Sèvres'de, elde kalan Osmanlı ülkesinin geleceği alınan kararlarla çizilirken millî hâkimiyeti ciddi olarak zedeleyen kapitülasyonlar genişletilmiş, kapitülasyonlardan bütün müttefik tebaasının yararlanması kararlaştırılmıştır. Osmanlı maliyesinin idaresi de kurulacak olan komisyona bırakılacaktır. Türkiye'nin bütün servet ve gelirlerini emrinde bulunduracak olan bu komisyon, elde ettiği paraları sıra ile kendi masraflarını, işgal kuvvetlerinin masraflarını, savaş sırasında zarar görmüş olan müttefik tebaanın zararlarını karşılamaya ayıracak, geri kalan kısmını da Osmanlılar için harcayacaktır. Sayısı 50.700'den ibaret olacak olan Türk silahlı kuvvetleri de Müttefik komisyonlarının kontrolü altında bulunacaktır²⁸.

Bu kararlardan anlaşılacağı gibi Sèvres'de usta bir diplomasi dili kullanılmış ve siyasî, idarî, iktisadî, askerî bütün alanlarda Türklerin hâkimiyetine hiçbir surette müsaade edilmemiştir. Bu itibarla Sèvres Antlaşması yakın tarihte bir millete ceza olarak kabul ettirilen en sert barış antlaşmalarından biriydi ve ülkenin, savaş ganimeti olarak kasten ve oldukça cüretli bir biçimde paylaşılmasına yol açıyordu²⁹. İstanbul Hükümeti tarafından imzalanan Sèvres Antlaşması, Anadolu tarafından kabul görmeyecek, bilâkis millî hisleri kamçılacak ve müttefikleri

²⁸ **Tansel III**, s. 173-175; Tam metin için bk. Seha L. Meray-Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1977, s. 45 vd.; Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, C. I, TTK Yay., Ankara, 1963, s. 524 vd.

²⁹ Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C. II, Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara, 1986, s. 86.

beklemedikleri sıkıntılara sokacaktır. Nitekim 19 Ağustos 1920 tarihli toplantıda TBMM’nde, “Sèvres Barış Antlaşması’nı imzalayanların ve Saltanat Şurası’nda olumlu oy kullananların TBMM’nce vatan haini ilân edilmeleri” kararı alınmıştır³⁰. Mustafa Kemal Paşa da müttefiklerin Türk vatanını parçalamak ve ilhak etmek, Türk milletini de esir etmek istediklerini, ancak bu hale tahammülün kalmadığını, yüz yıllardan beri hür ve asil yaşamış bir milletin esareti kabul edemeyeceğini söylüyordu³¹.

Bu gelişmeler yaşanırken Anadolu’nun neredeyse tamamı İtilaf Devletlerinin işgal edilmiştir. 15 Mayıs 1919’da İzmir’in Yunanlılar tarafından işgali ve işgal sırasında yaşanan mezalim karşısında galip devletlerin sessiz kalmaları Türk milletinin zedelenen hukukunu bizzat elde etmesi gerektiğini göstermiştir. Mesele sadece Yunanlılarca işgal edilen yerlere mahsus olmayıp Anadolu’da işgal edilen hemen her yerde Müslüman ahali işgalci güçlerin baskı ve zulmüne maruz kalıyordu. Ayrıca birçok yerde işgalci devletlerden cesaret alan ve onlarla birlikte hareket eden Ermeni ve Rum çetelerince Müslüman-Türk halka karşı girişilen mezalim ve katliamlar, galip devletlerin hiç de iyi niyet taşımadıklarını ve Türk milletine Anadolu’da yaşama hakkı tanımayacaklarını gösteriyordu. Bu durumda milletin bir an önce teşkilatlanarak bütün kuvvetini ortaya koyması gerekiyordu. Esasen mütarekenin uygulanması ile akıbetin ne olacağını gören ve mahalli kurtuluş çaresi arayan vatansever insanların teşebbüsü ile mütarekeden hemen sonra Müdafaa-i Hukuk, Muhafaza-i Hukuk ve Redd-i İlhak cemiyetleri kurularak Kuvâ-yı Milliye adı altında millî direniş de başlamıştır. Dağılan Türk ordusu toparlanmaya çalışılırken işgallere karşı Yörük Ali Efe, Demirci Mehmet Efe, Gökçen Efe gibi çeteciler marifetiyle direnmeye çalışılmıştır.

Sèvres Antlaşması’ndan kısa bir süre sonra, Kazım Karabekir Paşa’nın Eylül ayında giriştiği harekâta Ermenilerin yenilgiye uğramaları üzerine İngilizler, Yunanlıların da İzmir bölgesinde yenilgiye uğramaları halinde antlaşmada esaslı değişikliklerin yapılmasının kaçınılmaz olacağını düşünmeye başlamışlardır. “Kemalistlerin hoşlanacağı bir antlaşma yapma görüşünün ne kadar tiksindirici duygular yarattığı” görüşünde olan İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, 27 Kasım 1920 tarihinde Lord Curzon’a, antlaşmada bazı değişikliklerin yapılması kaçınılmaz bir hal alırsa müttefiklerin politikalarının nasıl olması gerektiğini şöyle bildiriyordu:

³⁰ Ünal, a.g.e., s. 529.

³¹ Tansel III, s. 196 vd.

“1- Anadolu’nun yatıştırılmasını hızlandırmak.

2- Doğu’nun ve özellikle Türk milliyetçilerinin gözünde Mütteliklerin, durumdan en az zararlı sınırlanmasına yardımcı olmak.

3- Gayr-ı Müslim azınlıkların gelecekteki mutluluklarını sağlayacak bir çözüm bulmak.”³²

Gerek I. İnönü Muharebesi’nde (6-11 Ocak 1921) elde edilen başarı gerekse Fransızların Ermenilerle birlikte işgal ettikleri yerlerde gösterilen direniş mütteliklerde Sèvres’in uygulanamayacağı kanaatini oluşturmuştur. Sèvres Antlaşması’nın gözden geçirilmesi amacıyla Londra’da bir konferansın toplanmasını kararlaştıran müttelikler, 25 Ocak 1921 günü Paris Konferansı’nda yapılan toplantıda da Osmanlı heyeti ile birlikte Ankara Hükümeti’nce gönderilecek delegelerin de Londra Konferansı’na katılmalarını kararlaştırmışlardır. Sadrazam Tevfik Paşa tarafından Mustafa Kemal Paşa’ya yapılan davet reddedilmişse de Londra Konferansı’na Ankara Hükümeti’ni temsilen Bekir Sami Bey de katılmıştır. 21 Şubat 1921 tarihinde toplanan konferansta Yunanlılarla Türklere yeni önerilerde bulunulmuştur. Sèvres Antlaşması’nda esasta bir değişik ihtiva etmeyen bu öneriler kabul edilmemiş ve Londra Konferansı’nda yeni bir antlaşma yapılamamıştır. Bununla birlikte Bekir Sami Bey İngiltere, Fransa ve İtalya ile ayrı ayrı ikili anlaşmalar yapmıştır. İngilizlerle yapılan anlaşma esir mübadelesi ile ilgilidir. Fransa ve İtalya ile yapılan anlaşmalar ise bu devletlerin Anadolu’yu tahliye etmeleri üzerine yapılan anlaşmalar idi. Ancak Bekir Sami Bey’in yapmış olduğu bu anlaşmalar TBMM tarafından Misak-ı Milli’den taviz verildiği gerekçesiyle reddedilmiştir. Londra Konferansı’ndan hemen sonra Rusya ile TBMM Hükümeti arasında 16 Mart 1921 tarihinde Moskova Antlaşması imzalanmıştır. Batum’un Gürcistan’a terk edilmesi gibi bazı tavizler verilmişse de Misak-ı Milli temelinde yapılan bu antlaşma, TBMM’nin itibarını artırdığı gibi mütteliklerde, Türkiye’nin Bolşevizm’e itileceği endişesini doğurmuştur.

Londra Konferansı’ndan diledikleri gibi bir sonuç alamayan İngilizler, Sèvres Antlaşması’nı bir an önce uygulatmak için Yunanlıları ikinci ve esaslı bir taarruza geçirdiler. Birinci İnönü Muharebesi ile prestijleri sarsılan Yunanlılar da Sèvres Antlaşması ile elde ettikleri kazanımlarını bırakmak istemiyorlardı. Yunan

³² Salâhi R. Sonyel, “İngiliz Yüksek Komiseri Sir Harace Rumbold’un Türk Ulusal Akımı’na Karşı Tutumu” (1920-1923), **Bellekten**, C. LVIII, S. 221, (Nisan 1994), s. 160.

kuvvetlerinin 23 Mart 1921’de Eskişehir ve Afyon’a doğru taarruzu ile başlayan İkinci İnönü Muharebesi’nde Yunanlılar bazı önemli mevzileri ele geçirmişlerse de karşı taarruza geçen Türk kuvvetleri, Yunanlıları, ağır zayiata uğratarak, 1 Nisan 1921’de İnönü mevzilerinden çekilmek zorunda bırakmıştır. Afyon’u da boşaltmak mecburiyetinde kalan Yunanlılar böylece bir kez daha yenilmiş oldular³³.

Yunanlıların İnönü’de iki defa ağır yenilgiye uğramalarına rağmen Sèvres Antlaşması’nı Türklere kabul ettirememeyi İngiltere’nin prestijine indirilmiş bir darbe olarak nitelendiren Lloyd George’un³⁴ da desteğiyle Yunan kuvvetleri, 10 Temmuz 1921’de saldırıya geçtiler. Amaç, henüz gelişme halinde bulunan Türk ordusunun yok edilmesiydi. Bu taarruzda Türk kuvvetlerinin, Yunan kuvvetleri karşısında tutunamayarak çekilmesi üzerine 13 Temmuz’da Afyon, 17 Temmuz’da Kütahya, 19 Temmuz’da Eskişehir Yunanlıların eline geçmiştir. 21 Temmuz’da yapılan Türk karşı taarruzu ise başarısızlıkla sonuçlanmış ve Türk ordusu Sakarya’nın doğusuna çekilmek mecburiyetinde kalmıştır. Böylece Eskişehir-Kütahya savaşları 15 Temmuz’da Yunanlıların başarısıyla sonuçlanmış oldu. Fakat Türk ordusu zaman kazanmıştır³⁵.

5 Ağustos 1921 tarihinde çıkarılan kanunla Mustafa Kemal Paşa, Başkomutan olduktan³⁶ hemen sonra ordunun ihtiyaçlarının karşılanmasına girişmiştir. Bu amaçla 7-8 Ağustos 1921 tarihinde Tekâlif-i Milliye emirlerini çıkarmıştır. Bu kanunla halkın elinde bulunan ve ordunun ihtiyacı olan malzeme temin edilmeye çalışılmıştır³⁷.

13 Ağustos 1921 tarihinde Yunan kuvvetlerinin taarruzu karşısında Türk ordusu Sakarya’ya doğru çekilmeye başlamıştır. Türk ordusunu tamamen yok etmek isteyen Yunanlıların 23 Ağustos 1921’deki hücumu ile büyük fedakârlıklarla oluşturulan savunma hattından gerilere atılmak tehlikesi ortaya çıkmıştır. Bu gelişme karşısında Mustafa Kemal Paşa, “*Hatt-ı müdâfaa yoktur, sath-ı müdâfaa*

³³ Selahattin Tansel, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, C. IV, MEB Yay., İstanbul, 1991, s. 78 vd.; Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, C. I, İzmir, 1984, s. 279 vd.; Savaşın cereyanı hakkında geniş bilgi için bk. **Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi**, C. II/1, Genelkurmay Başkanlığı yayını, Ankara, 1994, s. 363 vd.

³⁴ Taner Baytok, **İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara, 1970, s. 139.

³⁵ Aybars, **a g e**, s. 282-283.

³⁶ **Nutuk**, s. 408-409.

³⁷ Tekâlif-i Milliye Emirleri için bk. **Nutuk**, s. 410-411.

*vardır. O satıl bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça terk olunamaz.”*³⁸ demek suretiyle bu düşüncüyü ortadan kaldırmak istemiştir. 22 gün 22 gece aralıksız süren bu çetin savaşta Türk ordusu büyük bir zafer kazanmış ve Yunan kuvvetleri 13 Eylül 1921 günü Sakarya'nın batısına çekilmek zorunda kalmıştır.

Sakarya Savaşı'nın Ankara Hükümeti'ne sağladığı güven ve itibar sayesinde, 13 Ekim 1921'de Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan ile doğu sınırlarını güvence altına alacak olan Kars Anlaşması, 20 Ekim 1921'de Fransa ile Ankara İtilâfnâmesi imzalanmış, 23 Ekim 1921'de İngiltere ile anlaşmaya varılarak Malta'daki Türklerle Anadolu'da tutuklu bulunan İngilizlerin değişimi sağlanmıştır. Ayrıca Sakarya Savaşı, Türk millî kuvvetlerinin derlenip toplanması ve eksikliklerini tamamlaması için gerekli zamanı kazandırmıştır.

Ankara İtilâfnamesi'nde Hatay için özel bir yönetim kurulması kabul edilerek Misak-ı Milli'den taviz verilmişse de bölgedeki Türk halkın, kültürünün gelişmesi için her türlü kolaylıktan yararlanması ve Türk dilinin resmi bir niteliğe sahip olması kararlaştırılmıştır. Ayrıca Ankara İtilâfnamesi ile ekonomik bazı imtiyazların verilmesi Misak-ı Milli'den taviz verildiğini gösterirse de İngiltere ile Fransa'nın artık birlikte hareket etmelerine imkân tanımayan bir anlaşma olduğu zamanla anlaşılacaktır. Nitekim bu anlaşma sebebiyle İngilizler, Anadolu'daki Türk başarıları ve Sevres'in uygulanamaması karşısında Fransızları ittifaka ihanet etmekle suçlamışlardır³⁹. Ankara Anlaşması ile Türkiye ve Fransa arasında gerçekleşen barış ortamı, uzun savaşların Fransız ekonomisine getirdiği ağır yükü ortadan kaldırmış oluyordu. Fransa, Ankara Hükümeti'yle uzlaşarak bir yandan bölgedeki ekonomik çıkarlarını, diğer yandan 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren verdiği borçların ve yaptığı yatırımların geleceğini belli bir süre için de olsa korumuş oluyordu. Gerçekleştirilen barış ortamı sayesinde Fransa, ekonomisinin ihtiyaç duyduğu ham maddeyi barıştan elde ettiği çıkarlarla sağlarken aynı zamanda gerekli sanayi ürünlerine şiddetle ihtiyaç duyacak olan geniş bir pazarı da elde ettiğini düşünüyordu⁴⁰.

³⁸ **Nutuk**, s. 412.

³⁹ Lord Kinross, **Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, (çev. Necdet Sander), İstanbul, 1984, s. 438; Nur Bilge Criss, “Müttefik İşgali Altındaki İstanbul'dan Bir Kesit: 1918-1920 Yıllarında İngiliz-Fransız Rekabeti ve İdari Sorunlar”, **Osmanlı Tarih Araştırmaları Merkezi Dergisi**, S. I, Ankara (Haziran, 1990), s. 87.

⁴⁰ Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri, Fransız Arşiv Belgeleri Açısından, 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1994, s. 170.

Fransızlarla Ankara İtilâfnâmesi'nin imzalanmasından sonra İtalya da 25 Ekim 1921'de Ankara'ya bir heyet göndermiştir. Ankara Hükümeti'nin Misâk-ı Milli'nin kabulünü ön şart olarak öne sürmesi ve İtalyan heyetinin de ekonomik imtiyazlar yönündeki istekleri üzerine görüşmelerden bir sonuç çıkmamıştır. Bunun üzerine İtalya, Anadolu'daki çıkarlarını korumak amacıyla İstanbul Hükümeti ile görüşmeler yapmış ve gizli bir anlaşma yapmıştır. Bu anlaşma sonunda İtalyanlar, Menderes vadisini sessizce boşaltarak Yunanlıların işgaline imkân vermişlerdir. Bu durum Ankara Hükümeti'ni rahatsız etmişse de sağlanan savaş malzemesi nedeniyle şimdilik sessiz kalınması tercih edilmiştir⁴¹.

İtalyanlarla yapılan bu anlaşma da İngilizler tarafından protesto edilmesine rağmen İtalya, anlaşmayı "İstanbul Hükümeti mütevazı teklifte bulundu ve bu teklif kabul edildi." diye açıklamıştır⁴².

Fransızlar Ankara Hükümeti ile anlaşırken İtalyanların İstanbul Hükümeti ile anlaşmaları İngiltere'nin aksine her iki devletin de Anadolu'daki maceralarını bitirmek istediklerini göstermektedir.

Sakarya Savaşı'ndan sonra İtilaf Devletlerince Ankara Hükümeti'ne 22 Mart 1922 ve 26 Mart 1922 tarihlerinde verilen notalarla mütareke teklifinde bulunulmuştur. TBMM tarafından her iki notaya 5 Nisan 1922 tarihinde verilen cevapta ilke olarak ateşkes anlaşmasının kabul edildiği, ancak temel şart olarak Anadolu'nun boşaltılması işine hemen başlanmasının zaruri olduğu ifade edilmiştir. İtilâf Devletleri ise 15 Nisan 1922 tarihinde verdikleri cevapla Türk teklifini kabul etmemişlerdir⁴³. Anlaşılacağı gibi savaşın sona erdirilmesi konusunda sürdürülen siyasi teşebbüslerden bir sonuç alınmamış ve Anadolu'nun düşmandan tahliyesinin siyaseten mümkün olamayacağı bir kez daha anlaşılmıştır.

Sakarya Savaşı'ndan sonra eksiklikleri büyük ölçüde tamamlanan Türk ordusunun 26 Ağustos 1922 sabahı başlattığı Büyük Taarruz'da Yunan kuvvetleri büyük kayıplar verdiği gibi 30 Ağustos 1922 tarihinde Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat sevk ve idare ettiği meydan muharebesinde⁴⁴ tamamen

⁴¹ Yavuz, **a.g.e.**, s. 154-155.

⁴² Jaeschke, **a.g.e.**, s. 220.

⁴³ Mütâreke teklifleri için bk. **Nutuk**, s. 431-434.

⁴⁴ 30 Ağustos tarihindeki bu savaşa Başkumandan olarak bizzat Mustafa Kemal Paşa komuta ettiği için "Başkumandanlık Meydan Muharebesi" denilmiştir; Başkomutanlık Meydan

kuşatılmışlar ve süratle kaçmaya başlamışlardır. 1 Eylül 1922 günü Mustafa Kemal Paşa, birliklere “Ordular ! İlk hedefiniz Akdenizdir İleri !” emrini vermiştir. Yunan Başkomutanı General Trikopis de 2 Eylül 1922 tarihinde esir edilmiştir⁴⁵.

Büyük Taarruz başladıktan sonra Yunan ordusunun ric’atini gören İngilizler, artık Yunanlılar marifetiyle hiçbir şey yapamayacaklarını anlamışlardı. Yunan ordusunu, Türk ordusu karşısında daha fazla ezdirmek istemeyen İngilizler için mütareke istemekten başka bir çare kalmıyordu⁴⁶. Müttefik Devletler, 23 Eylül 1922’de hem Ankara Hükümeti’ne hem de İstanbul Hükümeti’ne, Fransa, İngiltere ve İtalya Dışişleri Bakanlarının imzasını taşıyan bir nota vermişler ve İzmit veya Mudanya’da bir toplantı yapılmasını teklif etmişlerdir⁴⁷. Bu nota bir mütareke teklifi olmakla birlikte yapılması istenen barış antlaşmasını da öngörmekteydi. Notada toplanacak olan barış konferansına İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ve Yunanistan’ın davet edilecekleri; Ankara yönetiminin delege göndermeyi kabul edip etmeyeceği sorulmaktadır⁴⁸. Mustafa Kemal Paşa da 24 Eylül 1922 tarihinde barış teşebbüslerinin henüz zamanı olmadığını, barış antlaşmasının sadece Anadolu’nun değil, Trakya’nın da Yunanlılar tarafından boşaltılması ve Müttefiklerin de İstanbul’u terk etmeleri esasına bağlı olduğunu İstanbul Hükümeti’ne bildirmiştir. Yunanlılar marifetiyle bir şey yapamayacaklarını anlamış olan Müttefiklerin artık, Ankara’yı muhatap almadan başka bir çareleri kalmamıştır. Nitekim ilk notanın üzerinden çok bir zaman geçmeden General Harrington 26 Eylül günü doğrudan Mustafa Kemal Paşa’ya müracaat etmiştir. Bu gelişmelerden sonra 3 Ekim 1922’de Mudanya’da mütareke görüşmelerine başlamış ve 11 Ekim 1922 günü mütareke imzalanmıştır.

Muharebesi hakkında geniş bilgi için bk. **Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi**, C. II/6-2, Genelkurmay Başkanlığı yayını, Ankara, 1995, s. 95 vd.; **Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi**, C. II/6-3, Genelkurmay Başkanlığı yayını, Ankara, 1995, s. 5 vd.; **Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Millî Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu**, C. I-II, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2014.

⁴⁵ Sadiye Tutsak, “Millî Mücadelede Uşak”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Ege Üniversitesi yayını, İzmir, 1995, s. 308.

⁴⁶ Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, (Hazırlayan. Cemal Kutay), Tercüman yayını, İstanbul, 1980, s. 312-313.

⁴⁷ **Nutuk**, s. 451; Âli Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara, 1948, s. 154.

⁴⁸ **Nutuk**, s. 451.

Mütareke görüşmelerinde Türkiye'yi Batı Cephesi komutanı İsmet Paşa temsil etmiştir. İsmet Paşa'nın Doğu Trakya'nın Yunanlılar tarafından tahliye edilmesi teklifini siyasi bir mesele olarak addeden müttefik devletler önce reddetmişlerse de sonunda kabul etmek zorunda kalmışlardır. Mütareke'de de Trakya'daki Yunan kuvvetlerinin 15 gün içinde çekilmesi kararı yer almıştır. Hakeza Yunanlılar tarafından boşaltılan yerlerin 30 gün içinde İtilâf Devletlerince Türk yetkililere devredilmesi kararlaştırılmıştır. Trakya'nın barış antlaşmasına bırakılmadan hemen boşaltılması kararı ile hukuken de facto bir durum önlenmiştir.

Mudanya Mütarekesi'nin yapılmış olması ile Büyük Millet Meclisi İtilaf Devletlerince resmen tanınmış olmakla birlikte 23 Eylül 1922 tarihli notanın, bir taraftan Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne bir taraftan da Padişah'a verilmesi⁴⁹ Müttefik devletlerin barış konferansında nasıl bir yol izleyeceklerini göstermesi bakımından düşündürücüdür. Müttefik devletlerin bu notasından sonra Sadrazam Tevfik Paşa, Ankara'ya bir telgraf çekerek konferansa Bâbîâli ile Büyük Millet Meclisi'nin davet edildiğinden bahisle Bâbîâli'nin konferansa katılmamasının tarihi kimliğini yıkılmaya mahkûm etmek; Büyük Millet Meclisi'nin katılmamasının da bütün dünyanın beklediği barışı sonuçsuz bırakmak olacağını belirtmiştir. Tevfik Paşa hem memleketin istikbâli, hem vatanın haklarını müdafaa konusunda müzakerede bulunulmak üzere Büyük Millet Meclisi'nce tayin olunacak bir temsilcinin hemen gönderilmesi istenmiştir⁵⁰.

Tevfik Paşa'nın bu teklifi, Meclis'te bir hayli tartışmalara yol açmış ve Saltanatın kaldırılmasını gündeme getirmiştir. Mustafa Kemal Paşa ile aralarında Rauf Bey, Ali Fethi Bey, Ali Fuat ve Kâzım Karabekir Paşaların da bulunduğu 81 mebus, Doktor Rıza Nur'un hazırladığı önergeyi imzalayarak Meclis Başkanlığı'na sunmuşlardır. Önerge şöyledir:

1- Osmanlı Devleti otokrasi sistemi ile beraber yıkılmıştır.

2- Türkiye Devleti nâmıyla, genç, dinç, milli halk hükümeti esasları üzerine kurulmuş Büyük Millet Meclisi Hükümeti teşekkül etmiştir.

3- Yeni Türkiye Hükümeti, yıkılan Osmanlı Devleti yerine kaim olup onun mer'i hududu içinde tek vârisidir.

⁴⁹ Ali Naci Karacan, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü yayını, İstanbul, 1943, s. 6.

⁵⁰ Tevfik Paşa'nın telgrafı için bk. Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım**, C. II, İstanbul, 1993, s. 103-104.

4- Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'yla yegâne hükümlerlik hakları millete verildiğinden, İstanbul'daki Padişahlık tarihe karışmıştır.

5- İstanbul'da meşru bir hükümet olmayıp, İstanbul ve civarı Büyük Millet Meclisi'ne aittir.

6- Türkiye Hükümeti, meşru hakkı olan Hilâfet makamının esir bulunduğu yabancıların elinden kurtaracaktır.⁵¹

Bu önergeden sonra 1 Kasım 1922 günü çıkarılan iki maddelik kanun ile Saltanat kaldırılmıştır. Saltanatın kaldırılması ile Türk Milleti'nin yegâne ve meşru temsil hakkını uhdesine almış olan Ankara Hükümeti, barış görüşmelerinde daha rahat hareket imkânı bulacaktır. Başka bir ifade ile İtilâf Devletleri bundan böyle Ankara yönetimi dışında İstanbul'da muhatap alacağı hiçbir makam ve merci bulamayacaktır.

Mudanya Mütarekesi'nden sonra barış görüşmelerine 20 Kasım 1922'de, Lozan'da toplanan konferansta başlanmıştır. Konferansta Türkiye'yi İsmet (İnönü) başkanlığındaki heyet temsil etmiştir.

Lozan'da toplanan Barış Konferansı'nda Osmanlı Devleti'nin tasfiyesine yönelik bir yığın meselenin Türk Heyeti'nin karşısına çıkacağı da muhakkaktı. Birinci Dünya Savaşı'nı henüz tamamlamamış bulunan galip devletler, bu kez karşılarında galip bir Türkiye ile muhatap olmak zorundaydılar. Gerek komisyonların kuruluşu gerekse ele alacakları konulara bakılırsa antlaşma, galip Türkler ile mağlup Yunanlılar arasında yapılacak olan bir antlaşma olmayacak, Osmanlı Devleti'nin tasfiyesi gerçekleşecekti.

Lozan'da İtilâf temsilcileri Yunanistan'a karşı kazanılan zaferi pek de dikkate almadan Sèvres'i esas alarak Türkiye'yi mağlup bir devlet olarak görmek istemişlerdir. Böyle bir politik tavır karşısında Lozan'dan beklenen neticenin çıkmayacağı da tabii idi. Nitekim antlaşma tasarısında, Ermenilere toprak verilmesi, kapitülasyonların devam ettirilmesi, Osmanlı dış borçlarının tamamının Türkiye'ye ödetilmek istenmesi, harp tazminatı ve tamirat bedeli, Boğazların statüsü gibi meselelerde anlaşmaya varılamamıştır. 31 Ocak 1923 tarihinde komisyonlarla müşterek bir oturum yapılmış ve antlaşma metni Türk heyetine verilmiştir. "İtilaf Devletlerine yenilmiş-Yunanistan'ı yenmiş Türkiye" anlayışı ile

⁵¹ Orbay II, s. 106-108.

hazırlanan antlaşma metni Türk heyetince kabul edilemezdi. Nitekim 4 Şubat 1923 tarihinde Türk heyeti antlaşma tasarısını imzalamayı reddederek toplantıyı terk etmiştir. Kısa bir aradan sonra 23 Nisan 1923 tarihinde tekrar toplanan Lozan Konferansı 24 Temmuz 1923 tarihinde yapılan antlaşma⁵² ile son bulmuştur.

Türkiye'nin sınırlarının tespiti konusunda büyük oranda antlaşma sağlanmış ise de anlaşma sağlanamayan bazı meseleler antlaşma sonrasına bırakılmıştır. 21 Ekim 1921 yılında Fransızlarla yapılan itilâf-nâme ile belirlenen Suriye sınırı aynen kabul edilmiş ise de Hatay'ın Misak-ı Milli sınırları dışında kalmasına mani olunamamıştır. Aynı şekilde İngilizlerin uzlaşmaz tutumları nedeniyle Musul'un durumu çözümsüz kalmıştır. Türk Heyeti, Musul meselesinin Milletler Cemiyeti'nin hakemliği marifetiyle çözümü konusundaki İngiliz isteğine rıza göstermek zorunda kalmıştır. Boğazların statüsünün belirlenmesinde ise Boğazların bütün devletlere açık olması tezi ile sadece Karadeniz'e kıyısı olan devletlere açık bulundurulması gerektiği görüşü karşı karşıya gelmiştir. Ayrıca Boğazların askerden arındırılmış bir hale getirilmesi, Türkiye'nin güvenliğini tehdit eder bir durum yaratmış ise de kabul etmek zorunda kalmıştır. Anlaşılacağı gibi Lozan Barış Konferansı'nda Misak-ı Milli sınırları genel olarak kabul ettirilmişse de bazı meseleler antlaşma sonrasına bırakılmıştır⁵³.

Lozan Konferansı'nda en zor ve karışık konulardan birisi yüzyılların biriktirdiği sorunlarla dolu olan azınlıklarla ilgili meseleler olmuştur. İtilaf Devletleri

⁵² Lozan Barış Konferansı ve Antlaşması için bk. **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler**, (Çeviren: Seha L. Meray), C. I-VIII, Yapı Kredi yayını, İstanbul, 1993; M. Cemil Bilsel, **Lozan**, C. I-II, İstanbul, 1998; Karacan, **a.g.e.**; İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, (1920-1945), C. I, Ankara, 1989.

⁵³ Hatay'ın anavatana katılması 1939 yılına kadar geçen sürede verilen mücadele sonunda gerçekleşmiştir. Hatay Meselesi'nin gelişimi hakkında bk. İsmail Soysal, "Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1936-1939)", **Belleten**, C. XLIX, S. 198, s. 79-109; Hamit Pehlivanlı, Yusuf Sarıнай, Hüsamettin Yıldırım, **Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)**, Ankara, 2001; Musul konusunda Lozan'da İngilizlerin planladıkları gibi Milletler Cemiyeti'nce verilen karar neticesi 1925 yılında Musul, Irak yönetimine terk edilmiştir. Bu konuda bk. Mim Kemal Öke, **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü yayını, Ankara, 1992; Yılmaz, Durmuş, **Musul Meselesi Tarihi**, Konya, 2003; Boğazlar meselesi de dönemin siyasi şartları çok iyi değerlendirilerek 1936 yılında Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile Türkiye'nin güvenliğine ve egemenlik haklarına hanel getirmeyecek bir duruma getirilmiştir. Bu konuda bk. Soysal, **a.g.e.**, s.493-500; Selma Yel, **Değişen Dünya Şartlarında Karadeniz ve Boğazlar Meselesi (1923-2008)**, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara, 2009.

temsilcileri Milli Mücadele öncesindeki aynı tavır ile Lozan'da Ermeni meselesini gündeme getirerek Ermeniler için toprak talebinde bulunmuşlardır. Ancak bu konuda Türk Heyeti'nin kararlı tutumu karşısında bu ısrarlarından vazgeçmişlerdir⁵⁴. Lozan'da, artık bir arada yaşamaları mümkün gözükmeyen Türkiye'deki Rumlar ile Yunanistan'daki Türklerin mübadelesine karar verilmiştir. Batı Trakya'da yaşayan Türkler ile İstanbul'da yaşayan Rumlar mübadele dışı tutulmuşlardır. Rum Patrikhanesi'nin de Türkiye dışına çıkarılması Türk Heyeti'nce istenmiş ise de siyasi işlerle uğraşmayacağı ve sadece dini işlere bakacağı yolunda verilen teminat üzerine Patrikhane'nin Türkiye'de kalmasına izin verilmiştir. Yabancı okullarına da aynı şekilde Türk kanunlarına bağlı kalmak kaydı ile Türkiye'de eğitim-öğretim yapabilme hakkı tanınmıştır.

Lozan'da görüşülen ve karara bağlanan meselelerin belki de en zor olanı, Osmanlı Devleti'nin tasfiyesi konusunda en karışık konuları içermesi bakımından iktisadi ve mali işlerle ilgili meselelerdi. Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyılın başlarından itibaren gayrimüslim unsurlara verilen ticari ve adli imtiyazlar Türk hukuku dışında ve adeta dokunulmaz ayrı bir yer edinmişti. Kapitülasyonlar olarak anılan ayrıcalıklar, büyük devletlerin müdahalelerinde birer sebep teşkil ediyorlardı. Bu sebeple kapitülasyonların kaldırılması yönünde bazı teşebbüsler olmuşsa da başarılı olunamamıştır⁵⁵. Milli Mücadele'nin ruhuna aykırı olan kapitülasyonların kaldırılması milli istiklâl açısından şarttı. Türk heyetinin kararlı tutumu sayesinde kapitülasyonlar kaldırılmıştır.

Osmanlı Devleti, 1854 yılından itibaren aldığı dış borçları ödeyemez duruma gelmiş ve 1881 yılında kurulan Düyun-ı Umumiye Teşkilâtı ile ülkenin bütün gelirleri büyük devletlerin denetimine geçmişti. İtilaf Devletleri, önce Osmanlı dış borçlarının tamamını Türkiye'ye ödetmek istemişlerse de Türk tarafının itirazı üzerine hissesine düşen orandaki dış borcun Türkiye tarafından ödenmesini kabul etmişlerdir⁵⁶.

⁵⁴ Müttefik devletlerin temsilcileri mevcut şartlar içerisinde Ermeni meselesine hiçbir samimi destekleri olmadığı halde bir yandan Ermenileri kendi emelleri için kullanmayı sürdürmüşler, bir yandan da kamuoylarını ve Ermeni lobilerini tatmin için gösteriler yapmışlardır. Bk. Ömer Turan, "Lozan Barış Görüşmelerinde Ermeni Sorunu", **Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler**, Ankara, 2002, s. 212.

⁵⁵ Bu konuda bk. Muhammet Emin Külünk, **Kapitülasyonların Kaldırılması (1914)**, İstanbul, 2011.

⁵⁶ Türkiye dış borç taksitinin sonunu 1954 yılında ödemek suretiyle bu meseleden kurtulmuş olacaktır.

Lozan'da mali işler kapsamında en çok üzerinde durulan ve tartışılan konulardan biri de Harp Tazminatı ve Tamirat meselesi olmuştur. Türk tarafı haklı olarak Anadolu'nun işgalinden itibaren Yunanlıların yaptıkları yıkımlar sebebiyle savaş tazminatı ve tamirat bedeli istemiştir. Ancak Yunanistan, talep edilen tazminatı ödeyecek durumda olmadığını ve böyle bir yükümlülüğün altına giremeyeceğini savunurken, Yunanistan'ı Lozan'da da savunmayı sürdüren müttefikleri, I. Dünya Savaşı'na sebep olduğundan dolayı Türkiye'nin de savaş tazminatı ödemesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu konu üzerinde tarafların anlaşamamaları konferansın kesintiye uğramasının sebeplerinden birini teşkil etmiştir. İkinci Lozan Konferansı'nda tekrar ele alınan bu konu, savaş tazminatı karşılığında Karaağaç'ın Türkiye'ye bırakılması ile sonuçlanmıştır. Bu karar, Türk heyetini ve Türk kamuoyunu tatmin etmemiş ise de barışın imzalanması için kabullenilmiştir.

Anlaşılabacağı gibi Lozan Barış Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin tasfiyesine müteallik meseleler büyük oranda çözülebilmiş ve Türk bağımsızlığı tescil ettirilmiştir. Ancak Türk Milli İstiklâli'ne hâlel getirmese de Lozan'da bazı meseleler Türk tarafının istediği gibi halledilememiş ve antlaşmadan sonraya bırakılmıştır.

Sonuç olarak; I. Dünya Harbi sonunda Lozan'da yeni Türk devletinin bağımsızlığı böylece kabul ve ilan edilmiş oluyordu. Artık Milli Mücadele'nin de amacı olarak milli hâkimiyete müstenit yeni bir rejimin kabul ve ilanı gerekliydi. Zaten Osmanlı Devleti yıkılmış ve tarihe intikal etmiştir. 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet ilan edilmek suretiyle irade-i milliyenin hâkimiyeti sağlanmış olacaktır. Atatürk'ün Milli Mücadele'nin başlarında söylemiş olduğu "Asıl mesele yıkılmak üzere bulunan imparatorluktan bir Türk devleti çıkarmaktır." sözü⁵⁷ gerçekleşmiş bağımsız milli bir Türk Devleti vücut bulmuştur.

⁵⁷ Ali Fuat Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, İstanbul, 1981, s. 114.

KAYNAKÇA

Atatürk, Kemal, **Nutuk, (1919-1927)**, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 1989.

Atatürk, Kemal, **Nutuk-Vesikalar**, C. III, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü yayını, İstanbul, 1960.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, (1919-1938), C. I-III, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü yayını, Ankara, 1981.

Atay, Falih Rıfki, **Çankaya**, İstanbul, 1980.

Aybars, Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, C. I, İzmir, 1984.

Baytok, Taner, **İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara, 1970.

Bilsel, M. Cemil, **Lozan**, C. I-II, İstanbul, 1998.

Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu, C. I-II, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara, 2014.

Cebesoy, Ali Fuat, **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, İstanbul, 1981.

Criss, Nur Bilge, “Müttefik İşgali Altındaki İstanbul'dan Bir Kesit: 1918-1920 Yıllarında İngiliz-Fransız Rekabeti ve İdari Sorunlar”, **Osmanlı Tarih Araştırmaları Merkezi Dergisi**, S. I, Ankara (Haziran, 1990)

Driault, Edouard de, **Şark Mes'alesi, Bidayet-i Zuhurundan Zamanımıza Kadar**, (Çeviren. Nafiz) (Yayına hazırlayan. Emine Erdoğan), Ankara, 2003.

Erim, Nihat, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, C. I, TTK yayını, Ankara, 1963.

Gökalp, Ziya, **Malta Konferansları**, (Hazırlayan: Fahrettin Kırzioğlu), Kültür Bakanlığı yayını, Ankara, 1977.

Güneş, İhsan, **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünce Yapısı**, 1920-19123, İş Bankası yayını, İstanbul, 2009.

Jaeschke, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, (Çeviren: Cemal Köprülü), Ankara, 1991.

Kansu, Mazhar Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C. II, TTK yayını, Ankara, 1988.

Karacan, Ali Naci, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü yayını, İstanbul, 1943.

Kinross, Lord, **Atatürk, Bir Milletın Yeniden Doğuşu**, (Çeviren. Necdet Sander), İstanbul, 1984.

Kocaturk, Utkan, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Ankara, 1984.

Küçük, Cevdet, "Şark Meselesi Hakkında Önemli Bir Vesika", **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi**, Ord. Prof. Dr. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı, İstanbul, 1979.

Külünk, Muhammet Emin, **Kapitülasyonların Kaldırılması (1914)**, İstanbul, 2011.

Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler, (Çeviren. Seha L. Meray), C. I-VIII, Yapı Kredi yayını, İstanbul, 1993.

Mccarthy, Justin, "Osmanlı Ermeni Nüfusu" **Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler**, Ankara, 2002.

Meray, Seha L.-Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi yayını, Ankara, 1977.

Okyar, Fethi, **Üç Devirde Bir Adam**, (Hazırlayan. Cemal Kutay), Tercüman yayını, İstanbul, 1980.

Orbay, Rauf, **Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım**, C. II, İstanbul, 1993.

Öke, Mim Kemal, **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü yayını, Ankara, 1992.

Öke, Mim Kemâl, **Ermeni Sorunu, 1914-1923**, TTK yayını, Ankara, 1991.

Özdağ, Muzaffer, **Atatürk ve Türk Milliyetçiliği**, (Derleyen: Çetin Güney), Ankara, 2003,.

Pehlivanlı, Hamit, Yusuf Sarımay, Hüsametın Yıldırım, **Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)**, Ankara, 2001.

Sancaktar, Fatih Mehmet, **II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Milli Hâkimiyet Düşüncesinin Gelişimi Hüseyin Cahit Yalçın Örneği (1908-1925)**, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara, 2009.

Sarınay, Yusuf, , “Atatürk’ün Hatay Politkası-II- (1938-1939)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XII, S. 35 (Temmuz, 1996)

Sarınay, Yusuf, “Atatürk’ün Hatay Politkası-I- (1936-1938)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XII, S. 34 (Mart, 1996)

Selek, Sabahattin, **Anadolu İhtilali**, C. II, İstanbul, 1987.

Selek, Sabahattin, **İsmet İnönü, Hatıralar**, C. I., İstanbul, 1985.

Sonyel, Salâhi R., “İngiliz Yüksek Komiseri Sir Harace Rumbold’un Türk Ulusal Akımı’na Karşı Tutumu” (1920-1923), **Bellekten**, C. LVIII, S. 221, (Nisan 1994)

Sonyel, Salâhi R., **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C. II, Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara, 1986.

Soysal, İsmail, “Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1936-1939)”, **Bellekten**, C. XLIX, S. 198.

Soysal, İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları**, (1920-1945), C. I, Ankara, 1989.

Süslü, Azmi, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Ankara, 1990.

Tansel, Selahattin, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, C. I-IV, MEB yayını, İstanbul, 1991.

Taş, N. Fahri, “Mondros Mütarekesi Sonrasında Anadolu’nun Görünümü”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XIII, S. 39, (Kasım, 1997)

Turan, Mustafa, “Misak-ı Milli’nin Anlamı ve Tarihi Değeri”, **Yeni Türkiye**, Misak-ı Milli Özel Sayısı, S. 93, (Ocak-Şubat 2017)

Turan, Mustafa, **Siyasi ve Hukuki Açından Milli Mücadele, 30 Ekim 1918-24 Temmuz 1923**, Ankara, 2011.

Turan, Mustafa, **Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli, 1919-1923)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2014.

Turan, Ömer, “Lozan Barış Görüşmelerinde Ermeni Sorunu”, **Osmanlı’nın Son Döneminde Ermeniler**, Ankara, 2002.

Tutsak, Sadiye, “Milli Mücadelede Uşak”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Ege Üniversitesi yayını, İzmir 1995.

Tünay, Bekir, “Mustafa Kemal ve İttihat ve Terakki”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. I, S. 1, (Kasım, 1984).

Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi, C. II/1, Genelkurmay Başkanlığı yayını, Ankara, 1994.

Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi, C. II/6-3, Genelkurmay Başkanlığı yayını, Ankara, 1995.

Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, C. II/6-2, Genelkurmay Başkanlığı yayını, Ankara, 1995.

Türkgeldi, Âli, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara, 1948.

Tütüncü, Mehmet, “Çanakkale Muharebelerinin Osmanlı Devleti Ve Dış Dünya Bakımından Sonuçları”, **Milli Kültür**, S. 82, (Mart, 1991)

Ünal, Tahsin, **1700’den 1958’e Kadar Türk Siyasi Tarihi**, Ankara, 1974.

Yavuz, Bige, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri, Fransız Arşiv Belgeleri Açısından, 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara, 1994.

Yel, Selma, **Değişen Dünya Şartlarında Karadeniz ve Boğazlar Meselesi (1923-2008)**, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara, 2009.

Yılmaz, Durmuş, **Musul Meselesi Tarihi**, Konya, 2003.

Zürcher, Erik J, **Osmanlı İmparatorluğu’ndan Atatürk Türkiye’sine Bir Ulusun İnşası Jön Türk Mirası**, (Çeviren. Lütfi Yalçın), Ankara, 2015.

Zürcher, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İstanbul, 1998.